

Bron: Mensenkinderen september 2006

Auteur: Felix Meijer - Synego

Van zelf (ver)werken naar zelfverantwoordelijk leren

Else Petersen schreef over beweging, samenzijn, leiding en zelfstandigheid als de vier grondkrachten en basisbehoeften van kinderen. In dit artikel wordt ingegaan op de verschillende fasen in de behoeften aan leiding en zelfstandigheid bij kinderen. Daarbij is de rol van de groepsleider, die zijn acties aanpast aan de behoeften en mogelijkheden van ieder kind, essentieel.

Zelfstandig werken

Zelfstandig werken houdt in dat kinderen, alleen of samen, gedurende enige tijd zonder hulp van de groepsleider, werken. Sommige kinderen kunnen zonder probleem zelf een planning maken en deze ook zelfstandig gedurende een lange tijd uitvoeren, terwijl anderen moeite hebben om een kwartiertje zelf te werken. In Jenaplanscholen werken kinderen veel zelfstandig, bijvoorbeeld in de blokperiode, wereldoriëntatie en situaties waarin verplichte werkjes worden afgemaakt. Zo is te zien dat ze:

- het werk van de instructie afmaken, zodat ze de volgende instructie weer kunnen volgen
- werken aan opgegeven opdrachten die vervolgens afgetekend kunnen worden
- werken aan zelf gekozen taken
- werken aan een zelf geformuleerde leervraag
- zelfstandig werken, zodat de groepsleider een ander groepje of een individueel kind instructie kan geven of kan helpen.

Een Jenaplanschool stelt zich ten doel om kinderen te leren zelfstandig te werken. Uitgangspunten daarbij zijn steeds de behoefte en de mogelijkheden van ieder individueel kind.

Met deze beschrijving wil ik laten zien dat het zelfstandig werken niet alleen een didactisch doel heeft om kinderen leerstof te laten verwerken. Het doel moet breder opgevat worden als het ontwikkelen van het totale kind, zoals het leren plannen, een eigen leerstijl ontwikkelen, zich verantwoordelijk voelen voor zijn eigen werk, zichzelf en een eindresultaat presenteren, onderzoeksvaardigheden ontwikkelen, keuzes maken enz. Kinderen worden zo (mede)verantwoordelijk voor hun eigen ontwikkeling. Om meer greep te krijgen op deze ontwikkeling wordt er een verdeling in verschillende fasen van zelfstandig werken gemaakt.

Net als bij veel andere ontwikkelingen verloopt ook deze bij alle kinderen anders. Er zijn onderbouwers, die al in staat zijn om in een hoek helemaal alleen aan de slag te gaan om een eigen idee uit te werken, zonder dat zij de groepsleider nodig hebben. Maar er zijn ook bovenbouwers en zelfs leerlingen in het studiehuis van het voortgezet onderwijs die nog behoefte hebben aan korte instructies en het verwerken van de leerstof in kleine stapjes met behulp van de leraar.

Wanneer je als groepsleider en school deze verschillende behoeftes als uitgangspunt neemt, is het gebruik maken van een dagtaak die voor alle vierde jaars hetzelfde is of een en dezelfde weektaak voor alle zesde jaars niet passend. Het werken met een contract, dat voor ieder kind anders kan zijn, geeft kinderen ruimte om zich te ontwikkelen, aansluitend bij hun eigen mogelijkheden.

Er zijn vier fasen in het zelfstandig werken te onderscheiden:

- zelf (ver)werken
- zelfstandig werken
- zelfstandig leren
- zelfverantwoordelijk leren

1. Zelf(ver)werken

In de eerste fase bepaalt de groepsleider of de methode wat het kind gaat doen. De opdrachten zijn eenduidig en kunnen maar op één manier worden opgelost. Kinderen werken kort aan de opdracht en het antwoord wordt direct gecontroleerd. Bij instructies komt deze situatie vaak voor: de groepsleider legt iets uit, laat de kinderen een som uitrekenen of een woord opschrijven en controleert het antwoord. Wanneer kinderen in de methode werken en een gesloten opdracht maken, gaat het ook om het zelf(ver)werken, net als bij het nabouwen van een huisje met behulp van een schematische tekening.

2. Zelfstandig werken

Ook in deze fase gaat het nog om gesloten opdrachten, met dat verschil dat ze in een langere periode afgerond mogen/moeten worden. Kinderen hebben in deze fase wat meer vrijheid en mogen bijvoorbeeld bepalen in welke volgorde zij de activiteiten uitvoeren. Het doel wordt echter nog door de groepsleider of de methode bepaald. De antwoorden en/of oplossingen zijn eenduidig. Ze kunnen daarom goed met antwoordbladen of nakijkboekjes gecontroleerd worden, ook door de kinderen zelf. De aandacht is voor-namelijk gericht op het eind-product en slechts voor een klein deel op het leerproces. Met name het tempo en de netheid spelen een rol.

Het maken van een aantal werkjes, dat bij de instructies hoort en van verplichte opdrachten, past in deze fase. Zo kennen sommige scholen moet, mag en keuzewerkjes, die ook in deze volgorde gemaakt moeten worden. Alle taken en opdrachten worden echter door de groepsleider bepaald, ook hoeveel ervan gemaakt moet worden. In sommige gevallen mogen kinderen zelf een activiteit kiezen, wanneer zij (eindelijk) een keuzewerkje mogen kiezen. (Kent u de kinderen ook die nooit aan de keuzewerkjes toekomen?) Het doel van deze fase is om kinderen te leren om gedurende een langere periode zelfstandig te laten werken aan verschillende taken en deze op tijd af te ronden. Het bouwen van een kasteel aan de hand van een foto past ook in deze fase, omdat het een omvangrijkere opdracht betreft dan het nabouwen aan de hand van een schematische tekening.

In de fase van **zelf (ver)werken** en **zelfstandig werken** wordt kinderen geleerd hoe zij bijvoorbeeld met het materiaal moeten omgaan, hoe zij antwoorden in hun schrift moeten schrijven en hoe er verbeterd moet worden. Bij beide fasen is het doel van het werken vooral gericht op het verwerven van kennis, waarbij de veronderstelling is dat kinderen de leerstof niet begrijpen, wanneer zij de instructie van de groepsleider en het verwerken ervan missen. De vraag is echter wie de instructie en verwerking onmisbaar vindt: het kind of de groepsleider. Kinderen verliezen snel de motivatie als zij werk doen wat zij allang beheersen. Ze worden dan slechts extern gemotiveerd en werken vooral om hun opdrachten af te krijgen. Hoe dat afgemaakt wordt, is voor sommige kinderen dan ook van minder belang. Wat lijkt te tellen is dat kinderen kunnen zeggen dat hun werk of weektaak af is, waarmee ze voldoen aan de eis van de groepsleider.

3. Zelfstandig leren

In deze fase krijgen kinderen wat meer keuzemogelijkheden. Het doel staat echter grotendeels vast. Het wordt hoofdzakelijk bepaald door de methode of door de groepsleider. Het kind heeft echter invloed op de manier waarop dat bereikt wordt. ('Als je deze sommen al begrijpt zonder mijn instructie, mag je nu alvast aan het werk gaan')

In deze fase gaat het erom dat kinderen gericht zijn op het begrijpen van de leerstof en niet zoals in de vorige fase van zelfstandig werken op het afmaken van het werk. Door het maken van alle opdrachten wordt namelijk verondersteld dat kinderen de leerstof onder de knie krijgen. In deze derde fase van zelfstandig leren krijgt het kind de gelegenheid om zelf te bepalen hoeveel sommen het wil maken of hoe vaak het spelling in een week oefent. Bij het opstellen van het contract zal het ene kind iedere dag spelling willen oefenen met behulp van het werkboek, terwijl een ander kind met de woorden uit dezelfde spellingscategorie één keer een verhaal wil schrijven. Het doel blijft echter bij beiden dat het dit leerstofonderdeel aan het einde van de periode beheerst.

Het gaat om gedeeltelijk open opdrachten, waarbij kinderen de gelegenheid krijgen om de opdracht bijvoorbeeld op hun eigen manier vorm te geven en te presenteren, zoals bij een leeskring. Taken zijn verder uitgebreid en kunnen plaatsvinden gedurende een langere periode. Er zijn meerdere antwoorden en/of oplossingen mogelijk. Wanneer in een onderbouwgroep een verhaal verteld is over een ridder en alle kinderen met dat thema aan het werk gaan en mogen kiezen uit activiteiten die op het keuzebord staan, kiest een kind om een kasteel in de bouwhoek te gaan maken. Dat is een voorbeeld van zelfstandig leren.

4. Zelfverantwoordelijk leren

Het kind bepaalt in deze fase het doel; het moet echter wel passen binnen de algemene doelen en het doel van de stamgroep. Het vaststellen van het doel gaat dan ook in overleg met de groepsleider en/of groep. In deze fase past bijvoorbeeld het aan de slag gaan met zelf geformuleerde leervragen binnen een thema van wereldoriëntatie. Het kind bepaalt tevens welke activiteiten het gaat ondernemen, hoe lang het ermee bezig blijft, of en met wie het samenwerkt, waar het aan het werk gaat en hoe het dit gaat presenteren.

Het gaat dus om open opdrachten, die beperkt kunnen worden door een gezamenlijk thema van de groep. Het werk is omvangrijk en is klaar wanneer het doel bereikt is. Beperkingen zijn de werkafspraken die met de stamgroep zijn gemaakt voor uitwisseling of presentatie. Bij een onderbouwer in deze fase past dat wanneer hij in de playmobilekist een ridder vindt een kasteel met echte kantelen van lego wil bouwen.

Verantwoordelijkheid van groepsleider naar kind

De ontwikkeling, die hierboven beschreven staat, verloopt individueel en vraagt veel observatie van de groepsleider om de juiste rol te kiezen. Kinderen die zich nog in de eerste fasen van zelf(ver)werken en zelfstandig werken bevinden vragen om instructie, terwijl de kinderen in de laatste fasen van zelfstandig en zelfontdekkend leren vooral om begeleiding en coaching vragen. Naarmate kinderen zich verder ontwikkelen zal de rol van de groepsleider veranderen en zal hij minder bepalen en meer aan kinderen overlaten.

In de volgende schema's is goed te zien dat, wanneer kinderen meer verantwoordelijkheid aan kunnen, de groepsleider ook meer aan de kinderen over laat.

De groepsleider bepaalt			
Zelf (ver)werken	Zelfstandig werken	Zelfstandig leren	Zelfverantwoordelijk leren
wat	wat	wat	wat
waar	waar		
wanneer	wanneer	wanneer	
volgorde			
hoe	hoe	hoe	
materiaal	materiaal		
presentatie	presentatie		
bewaren	bewaren		

Het kind bepaalt			
Zelf (ver)werken	Zelfstandig werken	Zelfstandig leren	Zelfverantwoordelijk leren
			wat
		waar	waar
		wanneer	wanneer
	volgorde	volgorde	volgorde
		hoe (aanpak)	hoe (aanpak)
			samenwerking
		materiaal	materiaal
		presentatie	presentatie

Situatiebepaald

Sommige situaties lenen zich ervoor om kinderen meer zelfstandig of zelfverantwoordelijk te laten leren. Zo is het werken met eigen leervragen bij wereldoriëntatie voor sommige kinderen uitermate geschikt. Het aanleren van een rekenvaardigheid vraagt echter meestal instructie, waarbij kinderen om het goed onder de knie te krijgen vooral zelf werken. Wanneer de uitleg geweest is, kan er gedifferentieerd worden in de vervolgvactiteiten. Sommige kinderen vragen om meer instructie (zelf (ver)werken), andere kinderen aan de bijpassende opdrachten beginnen (zelfstandig werken) en weer anderen schatten in dat ze het probleem begrepen hebben en in het vervolg op kunnen lossen zonder verder te oefenen. Dat kinderen in een bepaalde fase zitten, betekent niet dat ze altijd op die manier aan het werk moeten gaan. Soms vraagt de leerstof of het doel van de groepsleider om een andere benadering. Het is een uitdaging voor groepsleiders en Jenaplanscholen om leerstof ook te zien als hulpmiddel om kinderen steeds meer verantwoordelijk te maken voor hun eigen ontwikkeling.